

Др Андрија Гамс: КОНЦЕПЦИЈЕ АМАНДМАНА: — ИСТОРИЈСКИ — ПРОМАШАЈ, НАУЧНО — ЗБРКА

Другарице и другови, изгледа ми да је ситуација научних радника у извесном смислу лакша него ситуација политичара. Наиме, и тежа је због тога што се наша реч не чује довољно, али ми имамо то преимућство да ствари можемо назвати својим именима, рецимо, уместо „минулог рада“ можемо рећи — својина; уместо амандмана можемо рећи — измене и допуне, или ако хоћете — замене; уместо самоуправног договарања можемо рећи да постоји политички притисак тамо где заиста постоји, уместо јачања народа Југославије кроз њихово потпуно осамостаљење кроз уставно-правне форме можемо рећи да то значи — разбијање Југославије.

Због тога ћу настојати у свом кратком излагању да заиста ствари назovem својим именима. Полазећи од тога, ја ћу рећи да су ови амандмани историјски неоправдани, односно историјски сасвим неадекватно ситуирани, да су политички неуравнотежени, односно да представљају резултат извесне кризне политичке ситуације, да су идејно конфузни и да су научно незасновани.

1. Што се тиче историјске неоправданости — ја се ту не бих дуго задржавао. Само да кажем то да пре свега одбацавање идеје југословенства представља једну чињеницу која евентуално може да се претвори у врло трагичну историјску ситуацију.

Друг Бурић који је говорио пре мене рекао је шта је значила идеја југословенства у првом и другом светском рату. Кроз формулу југословенства требало је да по етничком пореклу и саставу слични народи и народносне групе остваре нормалну историјску тенденцију ка привредној и културној интеграцији и међусобној асимилацији у једну вишу целину, као што су то урадили други народи Европе стопљени у једну целину из мање-више сродних етничких група најкасније у прошлом веку. Ако је тежња ка велим територијалним интеграцијама била нормална у прошлом веку, данас, у ери атомске енергије и електронике, та се тежња још императивније намеће. Ми видимо да данас улазе у процес интеграције и тако традиционално завађени народи као што су Немци и Французи. Данас су ти процеси тек у фази економског интеграцања у виду регионалних економских заједница, али ће они после нужно довести до културних и политичких интеграција, нарочито ако нису наметнути него су добровољни. И ми у таквом историјском моменту олако одбацујемо формулу југословенства. Ово је штетније тим пре што смо идеји југословенства у току и после другог светског рата покушали дати класно-пролетерску садржину уместо предатне буржоаско-националистичке, садржину којом би се превазишле трагичне и опасне деобе на овом подручју, која би представљала „пролетерски интернационализам“ у југословенским размерама, и која би могла обухватити и радне људе наше земље који нису етнички југословенског порекла. Да нисмо имали реално укореењену идеју југословенства, требало је да је измислимо; а ми је олако одбацујемо.

Ово је чудно тим пре што се онда када је почело организовано да се напада та идеја југословенства, рецимо пре три-четири године, када се

први пут гласно поставио тај захтев кроз такозвану Декларацију у Загребу да се хрватски језик издвоји као посебан језик а не да буде варијанта српско-хрватског језика, чули смо са највишег места уверавања из говора који су били држани у разним местима — да је југословенство врло корисна идеја и да је разбијање југословенства штетна појава за социјализам, да идеја југословенства заиста има један корен у пролетаријату, да је укореењена и у нашем радничком покрету. И онда нас изненађује околност да су данас у извесним срединама они који су југословенски оријентисани — да говорим сасвим конкретно: југословенски оријентисани Хрвати у Хрватској и у неким другим местима, — у много нелагоднијој ситуацији него што је случај са клерикално оријентисаним или националистички оријентисаним Хрватима.

Према томе, са тог становишта, чини ми се, уставни амандмани представљају један велики пораз.

2. Што се тиче политичке неуравнотежености тих амандмана — она долази отуда што је, као што су то констатовали и предговорници — сасвим очевидно да је то компромис разних политичких снага.

Које су те политичке снаге? О тим политичким снагама још и сада је ризикантно отворено говорити, али то је наша дужност, јер као што је један младић пре неколико дана писао у „Студенту“: у извесном моменту неки људи немају права да ћуте.

Према томе, ми немамо права да ћутимо у једном тако важном историјском моменту и да не износимо оне чињенице које треба имати у виду и у каснијем развоју.

Стиче се утисак да се све ове судбоносне ствари, као што је малочас било речено, завршавају у нејавним разговорима о којима се остављају или не остављају трагови (а ти трагови неће бити приступачни можда чак ни у будућности историчарима).

Међутим, извесно је да се у Хрватској створила једна јака политичка групација која је почела да спроводи једну одређену стратегију и тактику за остваривање једне замисли која је званично била означена као остварење равноправности, као стварање пуне равноправности југословенских народа и тенденција да се хрватски народ ослободи извесних „хегемонистичких“ и „централистичких“ притисака.

У самој суштини та политика је довела до оних појава о којима су наше новине стварно ванредно стидљиво писале — мислим, наше новине у Србији. Та политика је довела до извесних ситуација које унесе велики немир у народ, не само овде, него нарочито тамо где се те ствари дешавају. Извесно је, на пример, да они људи које су проусташке манифестације регрута ЈНА у Винковцима погодиле сасвим другачије не то да осете него ми који из штурих новинских извештаја то сазнајемо.

Међутим, то су само пропратне појаве. Чињеница је да се стиче утисак да се у целом том процесу Србија све више изоловала. Она је заиста дошла у једну ситуацију да изгледа да је изолована и да је принуђена да се брани од извесних оптужби за нешто што никад није учинила, да се брани од извесних својих тобожњих претензија које јој приписују снаге ван Србије.

Разуме се, нису за то криве само оне политичке снаге ван Србије које су на овакав начин искористиле тај моменат. Крива су и ранија политичка руководства у Србији, крива су она руководства која су форсирала каријеризам и која су због каријеризма и плитког полигикантског рутинерства често жртвовала заиста корисне снаге, која су потискивала способне људи ради афирмације послушних медиокритета, која су уместо одговорних критичара охрабривала каријеристе, „поверљиве“ идејне пандуре и полтроне. У име наметнутих парола, као рецимо оне да су Срби у Југославији најбројнији и стога треба да попуштају, та руководства су наносила Србији велике и разноврсне штете и доприносила да Србија дође у такву ситуацију у којој се сада налази, и да на своју сопствену штету спроводи ону линију која јој је споља наметнута.

Разуме се та ситуација у Србији је много допринела томе да сада Србија дође у такву ситуацију у којој се налази.

Сасвим је, извесно да је тај распоред политичких снага чији су израз ови уставни амандмани врло неповољан за Србију.

3. Што се тиче идејне конфузности тих уставних амандмана, ствар је сасвим јасна. Ја на томе не треба дуго да вас задржавам јер су другови предговорници на то много указивали.

Занста је несхватљиво да данас, када је систем конфедерације свуда превазиђен, када се нигде озбиљно у политичкој пракси не поставља могућност конфедерације, ми уносимо у устав систем конфедерације, а да за то немамо никакву идејну основу, никакво идејно образложење.

Друг Чавошки је овде изнео нека схватања о конфедерацији. Чини ми се, уколико се може наћи нека идејна подлога оваквој концепцији конфедерације, она се најпре може наћи код Прудона. Прудон је био тај који је говорио о суверенитету појединаца, појединог човека, — уместо суверенитета државе, који је говорио о могућности права вета уже заједнице, општине, па чак и појединаца. Међутим, он је пошао од извесних утопистичких ставова које је после научни социјализам осудио. И насупрот тим ставовима, у радничком покрету се касније учврстило једно схватање које је Енгелс на једном месту (у чланку „Швајцарски грађански рат“) врло лепо формулисао — дозволићете ми да га цитирам: „Буржоазија већ својом индустријом, својом трговином и својим политичким институцијама ради на томе да свуда мале затворене локалитете, који живе сами за себе, истргне из усамљености, да их међусобно повеже, да њихове интересе споји у једну целину... Демократском пролетаријату не само да је централизам, како га је буржоазија започела, нужан него ће он штавише морати још више да га спроводи“. Но, срећа је што Енгелс данас није жив, јер би га можда овде у Југославији прогласили за централисту.

Разуме се, он је имао у виду прво, централизам као појмовну супротност федерализму, расцепканости, и друго централизам у условима демократије (што никако не значи „демократски централизам“ у виду оне карикатуре од „демократије“ коју је стаљинизам створио, него централизам у коме заједнички органи који спроводе политику која је у интересу целе заједнице, одговарају пред народом, одговарају пред онима који су их поставили). Наиме, демократија првенствено значи одговорност јавних функционера, управљача, пред онима којима управљају.

Међутим, са тог гледишта идеја конфедерације представља једну трагичну ситуацију.

Додуше, код нас експеримент са одумирањем државе, као резултат недомишљених, дубље несагледаних концепција донео нам је огромне штете, али сама чињеница и пракса нам показује да је држава потребна и да је она једна нужност. Уосталом, они републички централизми који су сада на помолу то на неки начин — али само у једном негативном смислу — потврђују.

Затим, да ли је Устав у складу са оним прокламованим принципима самоуправљања на којима је базиран Устав из 1963. године? Разуме се, ја сматрам да је самоуправљање по себи једна напредна политичка идеја коју сваки раднички покрет по реалним могућностима треба да прихвати. Али оно самоуправљање које смо добили кроз Устав из 1963. године дало је ванредно негативне резултате. Ипак, то самоуправљање је имало своју одређену идејну основу. Ту је била једна затворена целина, макар колико имала суштинских некохерентности. Ту смо на неки начин, бар формално-логички, могли те елементе довести у известан склад, у једну целину. Међутим, оно што се данас предлаже са Президијумом — потпуно одура од принципа који су тада били постављени.

Прочитаћу шта је Кардељ говорио 1953. године када је први пут био постављен принцип скупштинског система. У образложењу у дискусији о Уставном закону из 1953. године — говорећи о томе да је и Маркс био одлучан бранилац демократске јединствене власти и да су тако мислили и многи други револуционари и демократски социјалисти, да је већ и Лењин покушао да овај принцип угради у темеље организације власти младе совјетске републике, он је рекао и ово: „Укидање президијума Владе и министарстава, које је предложено Уставним законом, није само израз наше начелне верности овој револуционарној демократској традицији. Оно је више доказ оправданости ове демократске традиције у пракси једног друштвеног и политичког система у коме нови друштвено-политички односи, на основу самоуправљања произвођача и радног народа у локалним заједницама захтевају чвршће и доследније повезивање „законодавне и извршне функције“. А затим каже: „Председник Републике и Савезно извршно веће произилазе из Скупштине и одговарају њој“. То је потпуно у складу са принципом јединства власти која је била базирана на социјалистичком демократском самоуправљању.

Шта значи увођење Президијума?

Другови, ја о томе не треба да говорим, треба само да прочитате став амандмана о томе и да се позovem на оно што су другови мало пре изнели. Нанаме, тврђња која је изречена и у дискусији о амандманима у Председништву СКЈ — да су се промениле прилике и да је због тога потребно да од постојећег система одступимо, овог момента не може никога да увери у своју оправданост. У ствари, Председништво по овом предначертану амандмана представља једно уско, елитистичко, централизовано тело које практички има веће компетенције него Скупштина, и које треба да спречава процесе дезинтеграције које ће да убрзају амандмани.

Према томе, не можемо да видимо неку идејну утемељеност у овим уставним амандманима. Овде постоји прагматизам у оном најгорем, свакодневном смислу, а не и у филозофском смислу (јер филозофски прагматизам има и корисних идеја). Додуше, ми смо могли очекивати извесне уставне промене. Пракса је заиста показала да они принципи који су били постављени 1963. године у Уставу и законима који су после били донесени на основу Устава, никако не дају оне резултате који су се очекивали. Очекивало се да ће се — пошто се понекад наглашава слободна демократска провера праксе и слободна размена мишљења — указати на извесне основне негативне резултате овога поретка па ће они да се отклоне. На пример, види се да на научно сасвим непроверена и импровизирана концепција о одумирању државе и о слабењу државне функције не одговара. Види се да та концепција о својини, о такозваној друштвеној својини која више није правна категорија, не одговара и да доводи до тешких потреса. Види се да извесне импровизоване економске теорије, теорије које нису научно базиране, доводе до врло тешких кризних ситуација. Види се да су извесни подухвати, као што је била реформа, довели до поновне инфлације, уместо стабилности у привреди. Општа несигурност расте не само у привреди. Имамо и кризу морала, многе појаве указују да смо дошли до извесне моралне дегенерације. Те појаве су, на пример, пораст криминалитета, слабење законитости, ситуација да подмићивање се сматра за нормалну појаву са којом се Савезна скупштина не може ухватити у коштац. Ми то толеришемо као нешто што је нормалан манир у извесним понашањима у привреди. Даље, види се ширење неодговорности, ширење крајње неодговорности. Политичка неодговорност је добила такве размере да се судбосна политичка питања решавају у неформалним политичким групама, тако да је то довело до тога да су се пре неколико месеци и сами посланици у Скупштини запитали: па, чему ми служимо, чему служи Скупштина, када се ствари решавају ван Скупштине. Уосталом, не треба бољег примера: ми видимо да су ови уставни амандмани већ и сада једна пракса — и поред још постојећег Устава. Ко је ту праксу потврдио? Скупштина није — формално-правно.

Пошто се тако шире све врсте неодговорности, очекивало се да ће уставне промене уследити на један други начин, са других полазних позиција. Међутим, уставне промене су уследиле онако како је то овде било изложено — не да се научно поново преиспитају извесне тезе у Уставу, оне које научно нису биле фундиране, нити да се пракса непристрасно и објективно провери, него су наглашаване извесне тенденције које имају свој корен у овим некохерентностима о којима сам малочас говорио.

4. О самим уставним амандманима заиста не треба говорити зато што су другови рекли да ће се организовати стручне дискусије и да ће бити говора о свим стручним питањима. Тешко ће моћи да се објасни, на пример, могућност пуног суверенитета република са суверенитетом федерације. То питање се поставља са гледишта теорије федерације.

Другови су сасвим исправно рекли да код нас питање покрајина није правилно решено: шта значи код нас покрајина, каква је то научна уста-

нова покрајина, да ли је ту битна историјска традиција (онда би и Далмација требало да буде покрајина), да ли етничка или национална разноврсност (у том случају морали бисмо да дајемо покрајину не само Шпигтарима у Македонији него првенствено Србима у Хрватској, бар у оним местима у којима они хомогено живе).

Према томе, заиста та питања нису дефинисана. Има много питања која су сасвим отворена али у која сада не треба улазити већ их ваља препустити стручним групама.

Ја ћу се само задржати на једном питању — питању заједничког тржишта.

Већ сам у уставним дискусијама које су биле вођене 1962. године у вези са Уставом од 1963. рекао да је један нонсенс, једна немогућност — која је констатована почев од Адама Смита па потврђена преко Маркса и марксиста до многих економиста и капиталиста и социјалиста — да је немогуће заједничко тржиште а да не буде заједничка легислатива.

Пратите развој федералних држава — пратите развој Швајцарске, пратите развој САД, пратите развој СР Немачке (не само непосредно после рата него и раније). Федерализам у привреди је утолико слабио уколико је заједничко тржиште нужно наметало јединствено регулисање. Швајцарска, која је толико љубоморно чувала свој федерализам, донела је јединствен грађански законик, донела је јединствене привредне прописе.

Немогуће је одржавање поверења у привредно судовање када је оно подложно локалним и локалистичким интересима појединих република. Немогуће је нормално функционисање јединственог тржишта када је контрола тржишта разбијена чак на општине. Немогуће је јединствено тржиште када свака република па чак и општина може да тумачи па чак и изврше прописе према својим интересима. Немогуће је јединствено тржиште када правни односи нису јасни и сигурно постављени и када нема јединствено уређеног и поузданог апарата који извршује прописе или бар контролише њихово извршење.

Затим, данас јединствено тржиште не значи само јединствено царинско подручје, него и јединствену економску политику, јединствене мере планирања, јединствену финансијску и пореску политику, јединствену политику инвестиција, јединствену политику компензација, итд. јер, ако је само царинско подручје јединствено, ако се осигурава само „кретање робе и радне снаге“ на територији целе Југославије, а све остало што сам навео остаје републичко, неразвијене републике долазе у положај који личи на класични колонијализам.

И досадашња наша пракса је показала да је немогуће јединствено тржиште у условима разбијања легислативе на шест центара, па чак и на онолико центара колико има општина, односно колико има радних организација. То је немогуће. То видимо и по досадашњем нашем искуству. Када су пре неколико година извесни политичари одлучили да треба стварати националне економије иако постоји јединствено тржиште, то је довело до тога да су настали врло тешки сукоби, јер развијене републике покушавају да своју робу наметну неразвијеним републикама а да имају

депресивне цене у погледу сировина, да што више развијају прерађивачку индустрију која даје велику акумулацију, а да некако конзервирају екстрактивну индустрију у неразвијеним републикама. У том погледу је Босна и Херцеговина најгоре прошла.

Па када се сада та легислатива још прошири на републике а захтева се јединствено гржиште, јасно се примећује тенденција да се постојеће стање конзервише. Развијеније републике ће настојати да још више затворе своја тржишта за робу и капитал из других република (као што је данас случај, на пример, са Словенијом) док ће на вешт начин користити своје финансијско преимућство, форсирати свој капитал и улагати га у другим републикама.

Према томе, то су ванредно осетљива питања која се на овакав начин ни у принципу ни у пракси не могу решити. Она ће бити извор сталних сукоба, још много тежих сукоба од оних који су до сада били.

5. Међутим, време ми истиче, ја нећу да дужим. Овде је реч само о начелним примедбама. Ја сам на жалост песимиста у погледу тога да се ту нешто може поправити.

Можда би се извесне ствари могле поправити ако би дошло до заиста демократског решавања, али кад кажем — заиста демократског решавања, онда би то у крајњој линији значило да се извесна ванредно осетљива питања износе на најширу дискусију и најшире одлучивање, а ако је потребно и на референдум. Међутим, то је илузија у овом моменту.

Треба рачунати са чињеницама, колико те чињенице погађају Србију — о томе су и предговорници малочас говорили. Ја сам далеко од тога да иступам као некакав српски националиста, ја настојим да објективно гледам на ту ствар.

Међутим, извесно је да је у развоју ове ситуације Србија до овог момента носила врло велики терет. Она је била проглашена за извор многих зала и за носиоца многих епитета, као што је унитаризам. Њу су спутавале и још увек спутавају многе пароле рецимо да „сваки треба да чисти пред својом кућом“, (т.ј. не треба се интересовати за оно што се дешава, рецимо, Загребу, а оно што се дешава у Рејкјавику или у Јужној Америци, или у Индији то нас интересује).

Дакле, оно што је ту — ту је, то је већ чињеница, ситуација са којом треба рачунати. Србија ће добити сада, као што ће добити и свака република, већу улогу, већи степен суверености него што је до сада имала. Тај моменат треба искористити, треба прегруписати снаге, да јачамо елементе напретка, да дејствујемо да демократске тенденције преовладају, да способни и поштени људи долазе на она места за која одговарају, да прави људи дођу на права места, да рутинерство и каријеризам не спутавају стваралачке снаге; јер ја сам ипак оптимиста — ако развој догађаја доспе у ту фазу наметнуће се нужност једне демократске интеграције на нашем подручју пре или после. И за тај моменат, када дође нужност те интеграције, Србија треба да сачува широкогрудост, своје истински демократске и слободарске традиције.